

Įvadas

Pažaislio vienuolynas mini 350 metų įsteigimo sukaktį. 1664 m. lapkričio 3 d. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kanclerio Kristupo Zigmanto Paco suteikta fundacija Pažaislio kamaldulių vienuolynui tapo pagrindu jo įsteigimui ir statyboms. Žinoma, ne mažiau svarbi vėlesnė fundatoriaus veikla, statybos ir dekoravimo darbų globa, meninių idėjų realizavimas Pažaislyje. Pažaislio statybos užsitęsė ilgus metus, tačiau pagrindas buvo padėtas būtent vienuolyno fundacijos dieną.

Kada K. Z. Pacas sumanė funduoti kamaldulius – niekas tiksliai negali pasakyti. Jis pats fundacijoje minėjo apie kamaldulius sužinojęs dar jaunystėje, studijų laikais, lankydamas savo giminaičio Žemaičių vyskupo Mikalojaus Paco (m. 1624) kapą kamaldulių vienuolyne prie Padujos. Po poros dešimtmečių, 1660 m., iš skirtingų šaltinių sužinome apie konkrečius Paco ketinimus įsteigti pirmąjį kamaldulių vienuolyną Lietuvoje. Ir tai tokiu metu, kai šalyje vyko karas, buvo užimta dalis krašto (tarp jų ir Vilniaus miestas), o valstybės ateitis atrodė gana miglota. Tai liudytų, kad sumanymas nebuvo spontaniškas, o veikiau ilgai brandintas ir apgalvotas. Visa vėlesnė vienuolyno ir bažnyčios statybos istorija irgi liudija, kad Pacas tam skyrė daug dėmesio, o darbai vyko pagal kruopščiai apgalvotą planą. 1667 m. prasidėjo bažnyčios ir vienuolyno statybos, 1673 m. įsibėgėjo bažnyčios dekoravimo darbai. Visas bažnyčios vidus puoštas stiuko lipdyba, sienine tapyba, juodu ir raudonu marmuru, o atskiros detalės, aprėminimai bei visas bažnyčios fasadas – smiltainiu. 1684 m. sausio 10 d. mirus fundatoriui, dekoravimo darbai sulėtėjo ir ėmė strigti. Bažnyčia konsekruota 1712 m., tik ketvirtame XVIII a. dešimtmetyje baigti statyti visi 13 kamaldulių vienuolinei gyvensenai būtinų namelių eremitoriume, XVIII a. antroje pusėje pastatyta eremitoriumo varpinė. Kamaldulių šeiminkavimo metu Pažaislyje mažai kas keitėsi, o jei ir keitėsi – tai lėtai. Net ir pastatų priežiūra, nekalbant apie puošybą, buvo menka ir nepakankama. Todėl carinei valdžiai atėmus Pažaislio vienuolyną iš kamaldulių ir 1831 m. perdavus stačiatikių vienuoliams, šiems visų pirma teko galvoti ne apie perstatymus, bet apie remonto ir restauracijos darbus. Stačiatikiai atsisakė buvusių altorių, gausių paveikslų, rekonstravo kai kurias vienuolyno erdves, nugriovė didžiąją dalį eremitoriumo namelių, bet esminių pakeitimų nevykdė. Netgi dar daugiau – įvertino jiems patikėtas menines vertybes ir stengėsi jas išsaugoti – lopė kiaurą stogą, taisė vandens paplautus stiuko lipdinius. Tiesa, prasidėjus Pirmajam pasauliniam karui, stačiatikiai pasitraukė į Rusiją, tačiau, kaip savo, pasiėmė vienuolyne nuo seno saugomas fundatoriaus K. Z. Paco dovanotas vertybes – paveikslą, varpus, liturginius daiktus, net dalį archyvo. Karo metais vienuolyno patalpomis naudojęsi vokiečių kareiviai elgėsi ne geriau – savo

poreikiams nuo bažnyčios stogo nulupę skardą, jie vėl paliko Pažaislio menines vertybes mirkti lietuje. Tik 1920 m. vienuolyną perėmus Šv. Kazimiero kongregacijos vienuolėms, buvo atgauta dalis pagrobtų meno kūrinių, sutvarkytas stogas, suremontuotos patalpos.

Pažaislio vienuolynas lankomas ir juo stebimasi, visgi ne dėl permainingos istorijos. Miškų apsupty Nemuno kilpoje kylantis bažnyčios kupolas nuo seno traukė smalsesnius keliautojus. Atvykę į vienuolyną, jie čia rasdavo pagal šv. Benedikto regulą ir kamaldulių konstitucijas gyvenančius atsiskyrėlius vienuolius. Keisčiausias buvo ne jų neįprastas gyvenimo būdas, tačiau pastatai, kuriuose jie gyveno, meldėsi ir dirbo. Simetriškai išdėstyti vienuolyno pastatai išsiskyrė itališka architektūra, juos puošė įvairių formų portalai ir langų įrėminimai, arkados ar nugludinti laipteliai. Jau pagrindiniai vartai, dengti atvežtiniu smiltainiu ir dekoruoti nišomis, piliastrais, skulptūromis ir dailiu kartušu, turėjo nuteikti keliautoją, kad jis patenka į kažkokią išskirtinę vietą. Praėjus ilga alėja lankytoją pasitikdavo dailus vienaukštis pastatas, viduje dekoruotas stiuko lipdyba ir sienine tapyba, su reprezentacine sale, skirtas, pasirodo, keliautojams apsistoti! Kamalduliai, sekdami šv. Romualdo mokymu, suteikdavo nakvynę, pamaitindavo ir išlydėdavo pro šalį keliaujančius. Tiesą sakant, tai buvo bene vienintelė jų visuomeninė veikla, nes visą kitą (išskyrus ūkinę, kuria vertėsi turėtuose palivarkuose) vienuoliai vykdė pačiame vienuolyne. Kamaldulių paros ritmą griežtai dalijo bendruomeninės pamaldos, kurių vienuoliai rinkdavosi į bažnyčią. O pirmosios būdavo laikomos dar prieš auštant! Tarp pamaldų vienuoliai ilsėjosi, miegojo, dirbo fizinius darbus, valgė (paprastai vieną kartą per dieną), leido laisvalaikį, kurį galėjo skirti pamaldiems skaitiniams arba savo sodelio, prie kurio stovinčiame namelyje gyveno, priežiūrai. Ir koks turėjo būti keliautojų nustebimas, kai jie išvyzdavo bažnyčią, kurioje kasdien meldavosi eremitiško būdo vienuoliai! Centrinio plano, didelę koplyčią primenanti bažnyčia buvo dekoruota prabangiomis atvežtinėmis medžiagomis – smiltainiu ir raudonu bei juodu marmuru. Marmurą K. Z. Pacas gabendavosi iš laužyklių prie Krokuvos, kur, prasidėjus statyboms Pažaislyje, specialiai užsakė atverti naujas šių uolienų laužyklas. Iš jų į Kauną Vyslos upe, po to Baltijos jūra ir Nemunu aukštyn, įveikdamas daugiau nei tūkstantį kilometrų, marmuras buvo plukdomas apie 20 metų. Galbūt belgo, prancūzo ar italo akiai marmuro laužyklių vaizdas nebuvo stulbinantis, tačiau šiame krašte tai buvo itin neįprasta ir prabangu. Panašaus atvejo, kad tokiu mastu būtų gabenamas marmuras vienam architektūriniam objektui papuošti, Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje nebuvo nei iki tol, nei po to. Tačiau marmuras nebuvo vienintelė puošybinė medžiaga – greičiau sudarė bendrą dekorą foną. Bažnyčia ir kai kurios vienuolyno patalpos buvo puoštos stiuko lipdyba (Giovanni Maria Merli; 1673 m. pab. – 1677 m. pr.) ir sienine tapyba (Michelangelo Palloni; maždaug 1680–1684). Abiejų dailininkų darbas buvo

nepriekaištingas ir aukšto lygio, o ikonografiniai siužetai apgalvoti ir sumaniai pavaizduoti. Bažnyčios koplyčiose, prieangyje, presbiterijoje, chore, zakristijoje, kapitulos salėje, net koridoriuose buvo išreikštos įvairios religinės temos, išaukštinti skirtingi su kamaldulių vienuolija ir fundatoriaus šeima susiję šventieji. Italijoje, pavyzdžiui, rasime ne vieną ir didesnę, ir puošniau dekoruotą bažnyčią, – ir bemaž visas jas sutiksime miestuose, tarsi tarpusavyje besivaržančias ir konkuruojančias dėl pamaldžių tikinčiųjų ar pagiriamojo žodžio. Tuo tarpu Pažaislyje aukščiausio lygio meninis ansamblis įrengtas atokiau nuo gyvenamųjų vietų, miškuose, o jame apgyvendinti ne abejingą prašalaitį pamokslavimu ar diskusijomis link tikėjimo palenkti siekiantys vienuoliai, bet tylūs, naktimis ir dienomis už viso pasaulio išganyką melstis besirenkantys eremitai. Jei Pažaislio vienuolynas teikia nuostabą net prie visokių vaizdų pratusiam šių dienų lankytojui, sunku įsivaizduoti, kaip jis šokiravo keliautojus prieš du ar tris šimtmečius. Ir visa tai dėl puikių čia dirbusių menininkų ir fundatoriaus sumanymo, kuris realybe pradėjo virsti patvirtinus Pažaislio fundaciją 1664 m. lapkričio 3 d.

Šio leidinio sudarymas, be jokios abejonės, visų pirma proginis. Pagrindinis tikslas buvo apibendrinti ligšiolinius Pažaislio tyrinėjimus. Tačiau, tiesą sakant, knygoje spausdinamų straipsnių turinys ne visai tai atspindi. Pagal pirminį sumanymą straipsnius turėjo parengti daugiau ar mažiau su Pažaislio tyrinėjimais susiję tyrinėtojai, o jų straipsniai papildyti viena kita naujus tyrimus pristatančia publikacija. Tačiau labiau pavyko antroji dalis. Dėl vienų ar kitų priežasčių straipsnių knygai neparengė ilgamečiai Pažaislio tyrinėtojai Mariuszas Karpowiczius ir Laima Šinkūnaitė, neaptartas liko mažai pažįstamas stačiatikių laikotarpis Pažaislyje ir, pavyzdžiui, turtingas, skirtingu metu sukauptas liturginių dirbinių rinkinys. Tačiau vertinga knygoje kita – bemaž visi straipsniai pristato naujus tyrinėjimus ir visiškai naują mokslinę medžiagą, naujas išvalgas ir interpretacijas. Juose pateikiama informacija leis ne tik geriau suprasti ir pažinti Pažaislio istoriją, bet ir praplės pačią pažinimo amplitudę, leis sužinoti apie kol kas visai netyrinėtas Pažaislio istorijos sritis. Neverta nė abejoti, kad šios mokslinių straipsnių rinktinės reikšmė ir vertė visiškai atsiskleis tik ateityje, tęsiant šiandien publikuojamus tyrinėjimus.

Knygos straipsniuose gvildenamos labai įvairios problemos, pateikiami atsakymai į skirtingus klausimus, tiek nagrinėjant meninę Pažaislio specifiką, tiek aptariant skirtingas vienuolijas. Istorikas Rafašas Witkowskis plačiame straipsnyje aptaria kamaldulių vienuolijos įsikūrimo ir paplitimo Europoje kontekstą, kartu nušviesdamas ir Pažaislio vienuolyno įsteigimą. Autorius nurodo gausią tiek bendrai kamaldulių vienuolijos, tiek atskirų vienuolynų tyrinėjimų bibliografiją. Architektūros istorikas Karolis Guttmejeris

bando iš naujo pažvelgti į šešiakampio Pažaislio bažnyčios plano paslaptį. Toks planas architektūros istorijoje sutinkamas gana retai, nėra patogus statytojams, tačiau kartu leidžia realizuoti originalias idėjas. Architektūros tyrinėtojas atkreipia dėmesį į vieną, sakytume, nelabai reikšmingą, tačiau iki šiol nepastebėtą detalę – aplink kupolo būgną einantį karnizą ir jo itin didelius išplatėjimus šešiuose kampuose. Žinant, kad Pažaislio dekoras kruopščiai apgalvotas ir kiekviena detalė dažnųsyk turi konkretų paaiškinimą, vargu ar tai galėjęs būti atsitiktinumas. Straipsnyje pagrįstai keliami hipotezė, grindžiama gausiais kitais architektūros pavyzdžiais, kad šiose vietose buvo numatyta pastatyti po dvi (iš viso 12) šventųjų apaštalų skulptūrų. Deja, prabangus ir lygių krašte neturintis sumanymas nebuvo įgyvendintas, galbūt dėl fundatoriaus mirties pačiame dekoravimo darbų įkarštyje. Architektūros ir skulptūros tyrinėtojas Giorgio Mollisi savo straipsnyje pasakoja apie Pažaislyje dirbusį skulptorių Giovanni Maria Merli (Italijoje labiau pažįstamą Merlo pavarde), kuris per trejus su puse metų stiuko lipdiniais papuošė visą Pažaislio bažnyčią ir kai kurias kitas vienuolyno patalpas. Tačiau iki šiol menkai buvo žinoma apie jo kilmę ir darbus Italijoje. Pasirodo, Italijoje (daugiausia Vičencoje ir Trente), kur dirbo prieš atvykdamas į Lietuvą ir vėliau, jau sugrįžęs, jis buvo gerai vertinamas ir turėjo dirbtuves, kuriose kartu su dviem broliais vykdė gausius užsakymus. Įdomu ir tai, kad Italijoje jis retai dekoravo stiuko lipdyba, bet daugiau statė marmuru ir akmeninėmis skulptūromis puošė altorių retabulus, tabernakulius, kūrė atskiras skulptūras. Tačiau po darbo Pažaislyje jo kūryboje pagausėjo ir stiuko lipdybos elementų. Menotyrininkė Aušra Vasiliauskienė irgi aptaria G. M. Merli darbus, tačiau ne Italijoje, o kurtus pačiame Pažaislyje, apibūdina skulptoriaus naujumą vietiniame kontekste. Dar niekad taip plačiai, kaip pristatoma straipsnyje, nebuvo aptartas šio stiuko lipdytojo meninis braižas, naudoti ornamentiniai motyvai ir jų kilmė. Abu šie straipsniai leidžia visiškai nauju žvilgsniu pažvelgti į iki šiol mažai pažįstamą, tačiau puikiai kūryba Pažaislyje pasižymėjusį G. M. Merli. Tapytojo M. Palloni tyrinėtojas Giovanni Matteo Guidetti pateikia įdomų straipsnį, palygindamas italų menininko Pažaislyje tapytus siužetus su panašiais kitų dailininkų anksčiau sukurtais Italijoje. Straipsnyje nurodomi konkretūs XVII a. pirmos pusės ir vidurio italai tapytojai, kurių kūryba turėjo daugiausia įtakos Pažaislyje apie 8 metus dirbusiam dailininkui. Straipsnis neabejotinai bus naudingas geriau susipažįstant su meniniais Pažaislio pirmavaizdžiais. Tas pats G. M. Guidetti parengė itin vertingo šaltinio, saugomo Monte Koronos vienuolyno archyve, publikaciją. Tai – vieno pirmųjų Pažaislio vizitatoriaus ir Lenkijos–Lietuvos kamaldulių provincijos generalinio vikaro Giovanni degli Avogadri (apie 1685–1687) surašyta Pažaislio steigimosi istorija. Vizitatorius Pažaislyje lankėsi 1680 m., todėl itin vertinga šiame rankraštyje informacija apie tuometinę vienuolyno

situaciją. Kartu rankraštyje vizitatorius pateikė žinių apie tai, kaip buvo parenkama vieta naujai steigiamam vienuolynui, apie pačią fundaciją ir fundatoriaus asmenybę asmenines savybes. Meno istorikas Michalas Wardzyński itin plačiame straipsnyje pristato Pažaislio marmuro ir smiltainio užsakymo, detalių iš jų gaminimo ir pristatymo istoriją, aptardamas atskiras laužyklas ir jose dirbusius meistrus. Šis straipsnis puikiai parodo Pažaislio dekoravimo išskirtinumą ir sunkumus, su kuriais buvo susiduriama, kol uolienos gabalai pasiekdavo Pažaislį ir įsikomponuodavo į bendrą dekorą. Anna Sylwia Czyż straipsnyje aptaria fundatoriaus K. Z. Paco žmonos Klaros Izabelės širdies sidabrinę urną. Kadaise ji, kartu su fundatoriaus širdies urna, buvo saugoma Pažaislyje, tačiau XIX a. dingo ir tik visai neseniai buvo rasta Varšuvos Bielianų kamaldulių vienuolyno, o šiandien Seminarijos bažnyčioje. Čia ji ilgus metus saugoma šalia karaliaus Mykolo Kaributo širdies urnos. Straipsnis leidžia geriau susipažinti su šiuo retu ir menkai pažįstamu meno kūrinio tipu. Mindaugo Paknio straipsnyje aptariami Pažaislio kamaldulių noviciato XVIII a. pirmoje pusėje klausimai – kas stodavo, iš kur atvykdavo naujokai, kiek ir kaip trukdavo lavinimosi procesas. Tai panagrinėti leidžia išlikusi ir Tbilisyje saugoma vienintelė Pažaislio kamaldulių kapitulos susirinkimų įrašų knyga. Knygos istorikas Arvydas Pacevičius straipsnyje aptaria Pažaislio kamaldulių vienuolyne saugotą biblioteką, jos kaupimo ir išformavimo istoriją. Straipsnyje atskleidžiama, kokias knygas vertino vienuolyną 1831 m. perėmę stačiatikiai, kur ketino didžiąją dalį jų persiųsti ir kurias grąžino katalikų dvasininkams. Sesuo Lidija Edita Šicaitė glaustai pristato Šv. Kazimiero kongregacijos seserų, perėmusių Pažaislį 1920 m., istoriją ir vienuolių tikslus bei misijas šiandien.

Pažaislis ir šiandien gyvena savo gyvenimą. Kadaise tai buvo tyli fundatorių kapavietė, saugoma mažakalbių kamaldulių, o lankytojams įspūdį daranti fundatoriaus užmojų dydžiu ir turtinga menine realizacija. Vėliau Pažaislis stebino romantikus, ne vieną jų įkvėpė poezijai. Buvo laikas, kai vienuolynas buvo niokojamas, kėlė gailestį. Šiandien jame verda gyvenimas, o veiklą įvairove turbūt gali pasigirti kaip niekad. Čia meldžiamasi, vyksta rekolekcijos, veikia muziejus, čia organizuojamas muzikos festivalis, o lankytojas šiandien čia gali ir pavalgyti, ir pernaktvoti. Čia vyksta pavasarinės talkos, o rudenio Pažaislio sodų obuoliai pasiekia tolimiausius Lietuvos kampus – tarsi žinia, kad čia vyksta gyvenimas, čia kuriama ir auginama. Banali tiesa, kad kol gyvenimas virs Pažaislyje, tol ir Pažaislis bus gyvas. Būtų smagu, kad Pažaislis ir toliau ne skirtų, bet vienytų žmones. O kuo čia, išties, dėta ta 350 metų sukaktis? Tai tik dar vienas etapas, kuris, žengiant pirmyn, lieka praeityje. Kaip ir visa geriau ar mažiau pažįstama Pažaislio istorija.

Sudarytojas